

ОД ПОДАТОЦИ ДО РЕШЕНИЈА: МЕТОДОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКАТА СТУДИЈА ЗА ОДНЕСУВАЊЕТО ПОВРЗАНО СО ЗДРАВЈЕТО КАЈ ДЕЦАТА НА УЧИЛИШНА ВОЗРАСТ (HBSC) 2022 И СТРАТЕГИИ ЗА НАРЕДНИОТ ЦИКЛУС

Калина Сотироска-Иваноска ¹

Институти за психологија, Филозофски факултет – Скопје, Универзитет
„Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Шерузе Османи Балажи, Ибрахим Незири, Луљета Беџети
Филозофски факултет, Универзитет во Тетово

Лина Костарова-Унковска

Центар за психосоцијална и кризна акција – Малинска

Кратка содржина

Македонската студија за однесувањето поврзано со здравјето кај децата на училишна возраст собира податоци за здравјето и благосостојбата кај адолесцентите на 11, 13 и 15-годишна возраст кои одат на училиште. Претставува дел од меѓународната лонгитудинална студија која се спроведува секоја четврта година почнувајќи од 1982 година, во 51 земја од Европа, Северна Америка, Канада и Русија, во соработка со Светската здравствена организација (СЗО). Сите земји кои учествуваат во студијата, неопходно е да се придржуваат до заедничкиот меѓународен стандарден протокол направен и систематски ажуриран од целата HBSC мрежа. Република Северна Македонија во меѓународната мрежа е вклучена од 1988 година и до денес спроведени се 6 циклуси на истражувањето. Со четиридецениско спроведување на студијата на меѓународно ниво и дводецениско на национално ниво, се покажа дека користената методологија и резултатите кои се добиваат, се корисни за следење на критичните прашања во врска со здравјето и благосостојбата на адолесцентите.

Клучни зборови: адолесценции, благосостојба, здравје, HBSC, методологија

¹ kalina.sotiroska@fzf.ukim.edu.mk

Вовед

Адолесценцијата е онтогенетска фаза која вклучува многу промени во развојот на еднката, меѓу кои е воспоставувањето на сопствено претставување на себе си, односно кој е поединецот и каде се движи. Себе-концептот е дел од системите на личноста и е поврзан со дефиницијата, квалитетот и проценката на нечии перформанси. Во текот на адолесценцијата, младиот поединец ја создава својата слика за себе и има збир на самоевалуации кои последователно се поврзани со исполнувањето на задачите за изведба како во областа на академското образование (Čerešník, Dolejš, Čerešníková, & Tomšík, 2022).

Адолесцентите се еманципираат од родителите, а нивните референтни точки стануваат врсниците и нивното прифаќање. Притоа, користат различни социјални стратегии за да бидат вклучени во одредена група врсници, вклучително и зголемување на сопствената социјална привлечност преку преземање на некој вид ризично однесување (Čerešník, & Čerešníková, 2022).

Со цел да се истражи и следи однесувањето кон здравјето на адолесцентите на возраст од 11, 13 и 15 години и да се обезбедат информации за поддршка на политиките за образование и подобрување на здравјето, истражувачите од Англија, Финска и Норвешка ја започнаа Студијата за однесувањето поврзано со здравјето кај децата на училишна возраст (HBSC) во 1982 година (Smith, et. al., 1992). Оваа студија била меѓу првите меѓународни истражувања за здравјето на адолесцентите.

Крајната цел на студијата е насочена кон подобрување на здравјето и благосостојбата на младите луѓе. Зголемениот фокус кон резултатите од Студијата HBSC резултираше со континуирано подобрување на методологијата врз која се базира студијата. Со поддршка од Светската здравствена организација, сè поголем број земји се вклучувале во мрежата на студијата, а во 2002 година и Република Северна Македонија станува полноправна членка на меѓународната студија. Оттогаш во Република Северна Македонија се спроведени истражувања во 2002, 2006, 2010, 2014, 2018 и 2022 година. Истражувањата се спроведувани од страна на Центарот за Малинска под водство на Лина Костарова-Унковска, а во 2022 година заеднички со истражувачи од Филозофскиот факултет – Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и Универзитетот во Тетово, како и неколку активни психолози практичари. Истражувањата се спроведуваат со поддршка од Бирото за развој на образованието и Министерството за образование и наука.

Материјали и методи

Истражувањето спроведено во 2022 година се базираше врз меѓународниот протокол за HBSC студијата од 2021/22 година. Протоколот ја содржи научната и концептуална рамка на која се потпираат истражувачките прашања, како и многубројните технички упатства за организација и спроведување на истражувањето, од избор на примерок, преку обуки и задавање на инструментот до администрирање на добиените податоци. Целната популација беа 11, 13 и 15 годишни машки и женски ученици.

Врз основа на комплетната листа на државни основни училишта од шесте региони во Република Северна Македонија, добиена од Бирото за развој на образованието се формираше репрезентативен примерок на паралелки на национално и регионално ниво на 11, 13 и 15-годишна возраст, на двата наставни јазици, македонски и албански.

За заштита на приватноста, беа прифатени процедурите од меѓународниот протокол за да се избегне можна идентификација на поединците. Учесството на учениците во истражувањето се базира врз основа на пасивна согласност. Пасивната согласност значи дека учесниците се смета дека дале согласност доколку тие активно не се противат на учество. Учесниците добиваа формулар за согласност за откажување, во кој родителите ја негираат согласноста за учество на нивните деца, а доколку не беше вратен потпишан формулар, се сметаше дека се подразбира согласност за учество на адолесцентите.

Примерок

Процедурата за формирање примерок беше базирана врз пропозициите наведени во меѓународниот протокол 2021/22. Примерокот беше изготвен по пат на систематски случаен избор, при што за единица анализа беа земени основните и средните училишта во целата земја. При изборот на испитаници беше направена и стратификација според наставниот јазик, македонски и албански.

Секое од избраните училишта беше задолжено да делегира одговорно лице за спроведување на истражувачкиот стандардизиран протокол во своето училиште, а потоа и да учествува во обуката. Одговорното лице беше задолжено да ги информира учениците од избраните одделенија и класните раководители за истражувањето и неговите цели, и да обезбеди согласност од родителите и учениците за нивно доброволно учество во истражувањето. Одговорното лице за училиштето потребно беше да обезбеди соодветни услови за спроведување на истражувањето, односно да обезбеди поединечни компјутери кои

ќе се на оддалеченост така што учениците ќе имаат приватност во одговарањето на прашалникот.

Во примерокот не беа вклучени децата од специјалните училишта, децата со посебни потреби и децата во установи како што се казнено-поправни домови, затвори за малолетници, болници и слично, како и децата кои учат во приватните училишта.

Според наведеното во меѓународниот протокол, за заштита на приватноста, донесени се процедури за да се избегне евентуална идентификација на поединците.

Инструменти

За собирање на податоците се користени прашалници за 11, 13 и 15 години, кои се подготвени од страна на меѓународната и националната мрежа на студијата. Прашалниците се подготвени на два наставни јазици, македонски и албански јазик. Во рамките на прашалникот постојат мандаторни прашања кои се задолжителни прашања, кои го сочинуваат главниот дел од прашалникот и се задаваат во сите земји. Потоа, прашалникот го сочинуваат опционите прашања кои се однесуваат на специфични теми, кои секоја од земјите одлучуваат дали да ги вклучат во нивните прашалници. Во прашалникот можат да се вклучат и „специфични за земјата“ прашања кои имаат национално значење. Прашањата во прашалникот опфаќаат низа индикатори поврзани со здравјето, но и животните контексти на адолесцентите. Прашањата се подложни на валидација на национално и меѓународно ниво, а резултатите од спроведените постапки се публикуваат. Определени прашања кои се однесуваат на употребата на психоактивни супстанции и сексуалното однесување се наменети само за петнаесетгодишните адолесценти. Во однос на прашањата „специфични за земјата“, освен прашањата за традиционалните родови улоги кои биле вклучени и во претходните циклуси, во 2022 година беа вклучени прашања поврзани со пандемијата со КОВИД-19.

Имплементација на истражувањето

При спроведувањето на циклусот во 2022 година за прв пат пополнувањето на прашалниците беше администрирано онлајн во рамките на училиштата кои ги исполнуваа критериумите во обезбедувањето услови за непречено спроведување на истражувањето. Испитаниците самостојно ги пополнуваа прашалниците, кои се анонимни и администрирани во училиницата за време на училишните часови на компјутерите кои им беа достапни за користење. Неколку училишта немаа услови за онлајн спроведување на прашалникот и беа

зададени во хартиена форма. Според протоколот, прашалниците, откако беа пополнети, беа собрани и веднаш ставени во плик запечатен од истражувачите од националната мрежа на студијата во Република Северна Македонија.

Регионалните координатори ги обучуваа одговорните лица од секое училиште вклучено во примерокот, најчесто вработените во стручната служба на училиштето (психолог, педагог) или назначен наставник од страна на директорот на училиштето. Одговорното лице во училиштето, доби информации за паралелките кои се избрани во истражувањето, информирање на учениците, обезбедување на условите на денот на спроведување на истражувањето.

Со цел да се стандардизира анкетаирањето во училиштата, одговорните лица добија исти информации и упатства за спроведување на прашалникот. Одговорните лица од училиштата одлучуваа за денот на спроведување на прашалникот во однос на училишните активности. Учениците влечеа шифри кои беа лозинки за пристапување кон прашалникот. Пополнувањето на прашалникот траеше околку 30 минути.

Резултати

Процесот на собирање податоци се одвиваше во периодот јануари и февруари 2022 година. Бројот на запишани ученици во шесто и осмо одделение и во прва година средно образование, соодветно на 11, 13 и 15-годишна возраст изнесуваше 6.977 ученици.

Финалниот примерок, прикажан во табела 1, вклучува 5.132 испитаници, од кои 67% беа ученици кои учат на македонски јазик и 33 % проценти беа ученици кои учат на албански јазик.

Вистинскиот број ученици во училиштата беше помал од очекуваното поради состојбата со КОВИД-19. Бројот на случаи на КОВИД-19 беше континуирано висок на национално ниво, што резултираше со одложување на почетокот на полугодieto и изолација на учениците поради лична инфекција или инфекција на член на семејството.

Дополнително, иако истражувањето веќе било спроведено пет пати, во некои региони беше креирана негативна кампања за прашалникот, поради чувствителните прашања поврзани со ставките за менталното здравје, сексуалното однесување и сексуалната злоупотреба, како и ставките за родов идентитет. Ваквата ситуација беше покрената или од страна на малцинство од родителите или од страна на локалните медиуми, покрај поддршката за студијата од страна на Министерството за образование и наука. Притоа неколку училишта или паралелки одбија да го спроведат прашалникот, што дополнително придонесе за намалување на очекуваниот број на учениците.

Табела 1.*Финален примерок во истражувањето 2021/2022 година*

Наставен јазик	11 години момчиња	11 години девојчиња	13 години Момчиња	13 години девојчиња	15 години момчиња	15 години девојчиња	Вкупно	%
Македонски Јазик	539	577	558	596	579	577	3.426	67
Албански јазик	294	333	251	307	265	266	1.716	33
Вкупно	833	910	809	903	844	843	5.132	
	1.743		1.712		1.687			

Дискусија

Адолесценцијата претставува период во животот на поединецот кога се јавуваат предизвици и можности, бидејќи претставува критичен временски период во однос на идентитетот и ранливоста. Адолесценцијата претставува најдобар период за унапредување на здравјето во однос на правилната исхрана, стекнување навика за вежбање, посветување внимание на менталното здравје, врски, употреба на дрога, пушење и консумирање алкохол, развивање на свесноста за семејното насилство и насилство од банди, позитивна сексуалност и активна политичка ангажираност (Lazzeri, et, al., 2022). Оттука се истакнува важноста и потребата за следење на трендовите на однесувањата поврзани со здравјето и варијациите во различни земји кај адолесцентите. Студијата за однесувањето поврзано со здравјето кај децата на училишна возраст ефикасно и ефективно собира податоци за адолесцентите. Придржувањето кон заедничкиот протокол за спроведување на студијата овозможува собирање податоци кои може да се компарираат помеѓу различните земји кои се вклучени во меѓународната мрежа. Методологијата на спроведување на студијата се применува и во Република Северна Македонија, што овозможува платформа за систематско собирање на податоците за однесувањата поврзани со здравјето и благосостојбата на адолесцентите на 11, 13 и 15-годишна возраст. На тој начин, се следат трендови, се споредуваат резултатите во однос на адолесцентите кои учат на двата наставни јазици во земјата, македонски и албански и претставуваат водич за преземање на соодветни политики за подобрување на животот на адолесцентите. Успешното собирање податоци во 2022 година се базира на посветеноста на тимот на истражувачи вклучени во студијата, активноста на регионалните координатори и одговорните лица задолжени од училиштата.

Ограничувања

Следното истражување на студијата ќе се одвива во 2025/26 година. Со поддршка на Бирото за развој на образованието и Министерството за образование и наука, се планира комплетно онлајн спроведување на прашалникот во сите училишта кои ќе бидат вклучени во примерокот, со тоа се очекува зголемување на бројот на испитаници.

Меѓународната студија PISA (Programme for International Student Assessment) ги проценува способностите, знаењата и вештините на учениците во примена на она што го научиле во училиште во ситуации од животот на крајот на задолжителното образование на возраст од 15 години. Учеството на училиштата во Република Северна Македонија е задолжително во рамките на Меѓународната студија PISA, затоа има висока стапка на учество и подготвеност на училиштата активно да одговорат на процесот на спроведување на студијата. Со задолжителното спроведување на студијата HBSC во училиштата, која се фокусира на разбирање на здравјето и благосостојбата на младите луѓе во однос на нивните социјални средини, вклучувајќи ги семејството, училиштето и односите со врсниците, ќе се добијат податоци за предизвиците со кои се соочуваат адолесцентите. Со меѓусебно дополнување, студиите PISA и HBSC нудат повеќедимензионален поглед на развојот на учениците, овозможувајќи подобро разбирање за тоа како здравствените и социјалните фактори имаат интеракција со образованието. Заедно, тие обезбедуваат вредни холистички сознанија за адолесцентите, не само во однос на академските вештини, туку и во однос на здравјето, среќата и социјалната вклученост.

Студијата за однесувањето поврзано со здравјето кај децата на училишна возраст може да биде мост помеѓу науката и политиката, поврзувајќи се со носителите на одлуки во државата да се поттикне унапредување на здравјето кај децата и адолесцентите (Currie & Alemán-Díaz, 2015). Податоците сами по себе нема да доведат до промени, доколку не им се предочат на креаторите на политиките, детерминирајќи ги нивоата на финансирање и одредувајќи ги приоритетите на владата (Currie & Alemán-Díaz, 2015).

Врз основа на четириесетгодишното опстојување на студијата на меѓународно ниво и на дваесетгодишното собирање податоци во македонското општество, може да се заклучи дека методологијата на Студијата за однесувањето поврзано со здравјето кај децата на училишна возраст и добиените резултати се корисни за следење, детектирање и истражување на критичките проблеми од животот на адолесцентите, нивното здравје и однесувањата поврзани со здравјето.

Литература

- Currie, C. & Alemán-Díaz, A.Y. (2015). Building knowledge on adolescent health: reflections on the contribution of the Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study. *Eur J Public Health*, 25(2), 4–6.
- Čerešník, M., & Čerešniková, M. (2022). Risk behaviour of adolescents aged 10–15 in Slovakia. Relation to sex, age, and body mass index. *Adiktologie*, 22 (3), 162–170.
- Lazzeri, G., Vieno, A., Charrier, L., Spinelli, A., Ciardullo, S., Pierannunzio, D., Galeone, D., & Nardone, P. (2022). The methodology of the Italian Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) 2018 study and its development for the next round. *Journal of preventive medicine and hygiene*, 62(4), 926–933.
- Moor, I., Winter, K., Bilz, L., Bucksch, J., Finne, E., John, N., & Sudeck, G. (2020). The 2017/18 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study—Methodology of the World Health Organization's child and adolescent health study. *Journal of Health Monitoring*, 5(3), 88–102.
- Čerešník, M., Dolejš, M., Čerešniková, M., Tomšík, R. (2022). Psychometric Analysis of Rosenberg's Self-Esteem Scale. A Specific Application of the Scale on Adolescents Aged 11–19, *TEM Journal*, 11(4), 1732–1741.
- Ottova, V., Hillebrandt, D., Kolip, P., Hoffarth, K., Bucksch, J., Melzer, W., Klocke, A., Richter, M., Ravens-Sieberer, U., & HBSC-Team Deutschland (2012). Die HBSC-Studie in Deutschland--Studiendesign und Methodik [The HBSC Study in Germany--study design and methodology]. *Gesundheitswesen (Bundesverband der Ärzte des Öffentlichen Gesundheitsdienstes (Germany))*, 74, 8–14.
- Smith, C., Wold, B., Moore, L. (1992). Health behaviour research with adolescents: a perspective from the WHO cross-national Health Behaviour in School-aged Children study. *Health Promot J Austr*, 2, 41–49.

FROM DATA TO SOLUTIONS: METHODOLOGY OF THE MACEDONIAN HEALTH BEHAVIOR IN SCHOOL-AGE CHILDREN (HBSC) 2022 STUDY AND STRATEGIES FOR THE NEXT CYCLE

Kalina Sotiroska Ivanoska

Sheruze Osmani Ballazhi

Ibrahim Neziri

Luljeta Bexheti

Lina Kjostarova Unkovska

Abstract

The Macedonian Health Behaviour in School-aged Children Study collects data on the health and well-being of school-going adolescents aged 11, 13 and 15. It is part of the international longitudinal study conducted every four years since 1982, in 51 countries from Europe, North America, Canada and Russia, in cooperation with the World Health Organization (WHO). All countries participating in the study must adhere to a common international standard protocol developed and systematically updated by the entire HBSC network. The Republic of North Macedonia has been included in the international network since 1988, and 6 research cycles have been carried out to date. With four decades of study conducted at the international level and two decades at the national level, the methodology used and the results obtained are useful in monitoring critical issues related to adolescent health and well-being.

Keywords: *adolescents, well-being, health, HBSC, methodology*

